

Haziran 1868'de, "memur maaşı hizmete mahsus ücret demek olmakla ... her memurun *Takvîm-i Vekâyi'*e müşteri olması mecbur edilmesi zaten muvâfık-ı hak-kâniyet bulunmadığı" görüşünden hareketle kaldırıldı. 1878 yılına kadar devam eden bu uygulamaya bu tarihte ara verilip Mart 1891'de ikinci defa başlayan yayım döneminde üst düzeydeki memurların zorunlu olarak abone edilmesi usulüne geri dönüldü. *Takvîm-i Vekâyi'*, Osmanlı dönemi gazeteleri içerisinde kütüphanelerde en fazla koleksiyonu bulunan yayınların başında yer almaktadır. Bunda baştan itibaren "def'a, aded, numero" gibi kelimelerle gösterilen yayım sırasına uygun biçimde ciltlenip korunmuş olmasının önemli rolü vardır. İlk döneminin yıl sonlarında fihristinin hazırlanması da *Takvîm-i Vekâyi'*in günümüz gazeteleri gibi bir defa okunup atılacak bir yayın organı şeklinde düşünülmediğini göstermektedir.

Osmanlı yönetimince *Takvîm-i Vekâyi'* idarehanesi ve matbaası olmak üzere eski Bursa mütesellimi kapıcıbaşı Mûsâ Ağa'nın, 1824'te Harem'deki yerinden Süleymaniye'deki Kapitan İbrâhîm Paşa Hamamı'na (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yanı) taşınan matbaanın yakınlarında bulunan konağı 20.000 kuruşa satın alınmıştır (15 Ağustos 1831). Burası 1832'de matbaa idaresiyle birleştirilmiş ve başkanlığına *Takvîm-i Vekâyi'* hâne-i Âmir ve Tab'hâne-i Ma'mûre nâzırı unvanıyla Esad Efendi tayin edilmiştir (Beydilli, s. 144, 150). Burada ilk gazeteciler diye nitelenebilecek kişiler yanında yeterli sayıda matbaa elemanı görev yapmaktaydı. Bâbîâli'nin haberlerini Sârim Efendi, Bâb-ı Seraskerî'nin haberlerini Said Bey toplayarak gazete yönetimine ulaştırmaktaydı. *Takvîm-i Vekâyi'*in Fransızca nüshasında A. Blaque'tan sonra Hassune Efendi (Hüseyin Mazhar Efendi), Françeski, Saffet Rouet ve Esad Efendi görev yapmış, Ermenice nüshasında başlangıçta patrikhânenin personel desteği olmuş, ayrıca kimliği belirlenemeyen bir kişi 1000 kuruş maaşla tercüman tayin edilmiştir. Ermenice *Takvîm-i Vekâyi'*in çevirisi bir süre Hariciye Nezâreti'nce yerine getirilmiştir. Gazetenin Rumca nüshası ilk dönemde yine patrikhânenin araç ve personel desteğiyle çıkarılmış, daha sonra Yanko Mosurus, Aleko ve Kostaki Adosidi efendiler tercüme işinde görev yapmıştır. Arapça nüshasının ilk görevlisi Ahmed Nazif Efendi, Farsça'nınki Örfî Efendi'dir ve her ikisi de bu dilleri çok iyi bildiğini girdiği imtihanda ispat etmiş-

ti. Önceleri nâzır, ilerleyen dönemlerde müdür olarak nitelenen *Takvîm-i Vekâyi'* yöneticilerinin tamamı kronolojik sıra içerisinde sayılmazsa da Esad Efendi'nin ardından diğer isimler şunlardır: Nazif Efendi (vekil), Mustafa Sâmî Efendi, Nûman Mâhir Bey, Âtîf Bey, Recâi Efendi, Lebîb Efendi, Nûzhet Bey, Saffet Bey, Âkîfpaşazâde Nâil Bey, Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi, Maarif Nâzırı Kemal Efendi, Ahmed Midhat Bey, Fâik Reşad Bey, Emin Bey. Yaklaşık kırk yedi yıl süreyle aralıksız yayımlandıktan sonra *Takvîm-i Vekâyi'*in 16 Mart 1878'de 2119. sayısını takiben yayımına on üç yıl ara verilmiştir. Bunun büyük Rus savaşı, yaşanan bozgun ve ağır toprak kayıplarıyla ilgili olduğu açıktır. 26 Mart 1891'de başlayan ikinci dönem ise oldukça kısa sürmüş ve 16 Mayıs 1892'de 283. sayısıyla yayımı tekrar durmuştur. *Takvîm-i Vekâyi'* üçüncü defa 28 Eylül 1908'de yayıma başlamıştır. Bu devresi İstanbul hükümetinin ortadan kalkışına kadar (4 Kasım 1922) sürmüş ve 4608 sayı neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Orhan Koloğlu, *Takvîm-i Vekâyi, Türk Basınında 150 Yıl: 1831-1981*, Ankara, ts. (Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları); Nesimi Yazıcı, *Takvîm-i Vekâyi: Belgeler*, Ankara 1983; a.mlf., "Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis'in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması", *Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi*, sy. 6, Ankara 1984, s. 69-76; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 144-150; Selim Nûzhet [Gerçek], "Fransızca Takvim-i Vakayî: Le Moniteur Ottoman", *YT*, sy. 3 (1932), s. 225-233; a.mlf., "Takvim-i Vakayî", *AA*, I, 189-191; Ahmed Emin Yalman, "Türk Basın Tarihinin Başlangıç Tarihine Bir Bakış", *Yıllık: Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1960, s. 9-13; Altan Deliorman, "İlk Türk Gazetesi", *TK*, II/23 (1964), s. 6-11; Cengiz Orhonlu, "Türkçe Yayınlanan İlk Gazete: Takvim-i Vekâyi", *BTTD*, I/6 (1968), s. 35-39; Adnan Giz, "İlk Türk Gazetesinin Adı Nasıl Seçildi", *a.e.*, XI/64 (1973), s. 23-26.

NESİMİ YAZICI

TAKVİMÜ'İ-BÜLDÂN

(تقويم البلدان)

Ebü'l-Fidâ'nın
(ö. 732/1331)

coğrafyaya dair eseri.

Ebü'l-Fidâ 721 (1321) yılında tamamladığı eserinde coğrafyaya ilk defa tablo sistemini uygulamış (Krachkovsky, I, 393), zîc denilen astronomi cetvellerinin yanı sıra özellikle V. (XI.) yüzyıl hekimlerinden İbn

Cezle'nin hastalıkların teşhis ve tedavisini tablolar halinde açıklayan *Takvîmü'l-ebdân* adlı kitabından esinlenip kitabına bu adı vermiştir (*Takvîmü'l-büldân*, s. 3). Eserin iki bölümde ele alınması mümkündür. Nisbeten geniş bir mukaddime niteliğindeki birinci bölümde (s. 1-75) Ebü'l-Fidâ, İbn Havkal, İbn Hurdâzbih ve Şerîf el-İdrîsî gibi müelliflerin eserlerini incelediğini belirterek bazı eksik yönlerini dikkat çeker ve kendisinin imkânlar ölçüsünde bu eksiklikleri tamamlayan bir kitap yazmayı amaçladığını söyler. Ardından kuzey ve güney yarım küre, ekvator, yeryüzünün yedi ana bölgesi, yeryüzünün meskûn kısımları, okyanuslar, denizler, göller, nehirler ve dağlar hakkında bilgi verir. Kitabın asıl metnini oluşturan ikinci bölümde (s. 77-505) yeryüzü Arap yarımadasından başlanarak yirmi sekiz bölgeye ayrılıp incelenir. Her bölge iki bölüm halinde tanıtılır. Birinci bölümde bölgenin coğrafi konumu, sınırları, fizikî ve beşerî coğrafyası tanıtılır, bu arada alt bölgeler ve önemli şehirlerden bahsedilir. İkincisinde ise bölgenin şehirleri tablolar halinde verilir. Bu tablolarda şehirlerle ilgili bilgilerin alındığı kaynak, şehrin enlem ve boylam olarak koordinatları (riyâzî coğrafyası), yedi ana bölgeden hangisinde yer aldığı, hangi alt bölgeye (meselâ Hicaz, Yemen, Filistin vb.) dahil olduğu ve isminin doğru telaffuzu yazılır. Tablonun sonunda "el-Evsâf ve'l-ahbârü'l-âmme" başlığı altında şehirle ilgili tarihî ve coğrafi bilgiler özetlenir.

Diğer coğrafyacılar gibi dünyanın yedi ana bölgeden meydana geldiğini söyleyen Ebü'l-Fidâ bu bölgeleri oluşturan alt bölgelere yer verdiği için yirmi sekiz bölgeden bahsetmiştir. Bu bölgeler sırasıyla şunlardır: Arap yarımadası, Mısır, Kuzey Afrika, Ekvator Afrikası (Bilâdüssûdan), Endülüs, Akdeniz ve Atlas Okyanusu adaları, Kuzey Avrupa ve Kuzey Asya, Suriye, el-Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sicistan, Sind, Hindistan, Çin, Bahrüştark (Pasifik) adaları, Bilâdürrûm (Anadolu), İrmîniye ile Arrân ve Azerbaycan, Cibâl (İrâk-ı Acem), Deylem ve Gîlân, Taberistan ile Mâzenderan ve Kûmis, Horasan, Zâbülistan ve Gûr, Tohâristan ve Bedahşan, Hârizm, Mâverâünnehir. Ebü'l-Fidâ eserinde zikrettiği yerler hakkında diğer birçok İslâm coğrafyacısının aksine daha çok coğrafi bilgilere yoğunlaşmış, tarihî olaylara, edebî ve efsanevî rivayetlere yer vermemiştir. Kendisinden önce kaleme alınan coğrafya kitaplarından sadece nakiller yapmakla yetinmemiş, bilgileri eleştirip değerlendirmiştir. *Takvî-*

mü'l-büldân o dönemde coğrafya alanında insanlığın sahip olduğu bilgileri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Müellif eserin telifinde İbn Havkal'in *Sûretü'l-arz (el-Mesâlik ve'l-memâlik)*, Şerîf el-İdrîsî'nin *Nüzhetu'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk*, İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, İstahrî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, İbn Saîd el-Mağribî'nin *Başû'l-arz fi't-tûl ve'l-arz (Coğrafyâ fi'l-ekâlimi's-seb'a)*, Batlamyus'un *Kitâbü'l-Coğrafyâ*, Bîrûnî'nin *el-Kânûnü'l-Mes'ûdî*, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *et-Tezki-re*, Hasan b. Ahmed (Muhammed) el-Mühel-ebî'nin günümüze ulaşmayan *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik (Kitâbü'l-Et'vâl)*, Sem'ânî'nin *el-Ensâb*, İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb*, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân ve Kitâbü'l-Müşterik vaz'an ve'l-müfterik saq'an*, Ebü'l-Mecd İsmâil b. Hibetullah el-Mevsilî'nin *Kitâbü Müzili'l-irtiyâb 'an müştebihî'l-intisâb ve Kitâbü'l-Fayşal* gibi eserlerden faydalanmıştır. Ayrıca bazı seyyah ve tâcirlerin bilgilerine başvurmuş, bu arada kendi gözlemlerine yer vermiştir.

Takvîmü'l-büldân daha sonra gelen müelliflerin güvenle başvurduğu bir kaynak olmuştur. Ebü'l-Fidâ'nın çağdaşı Zehbî kitabı ihtisar edip ta'lik yazmış, bir asır sonra Kalkaşendî *Şubhu'l-a'sâ's*'ında eserden birçok alıntı yapmıştır. X. (XVI.) yüzyılın sonlarında Sipâhîzâde Mehmed *Takvîmü'l-büldân*'ı ve İbn Abdülhak el-Bağdâdî'nin *Merâşidü'l-ihtilâl*'ını alfabetik olarak düzenleyip *Evdahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı eserini telif etmiş, ardından *Muhtaşaru Evdâhi'l-mesâlik*'i kaleme alıp Türkçe'ye çevirmiştir. X. (XVI.) yüzyıl Arap denizcisi İbn Mâcid elinde bulundurduğu *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade etmiştir (Sayyid Maqbul Ahmad, *A History of Arab-Islamic Geography*, s. 237). Ebü'l-Fidâ, adını Ebû Zeyd el-Belhî'den alan ve Mekke'yi merkez kabul ederek İslâm ülkelerine ağırlık veren Belh coğrafya okuluna mensuptur. Seyyid Makbul Ahmed kendisini Ortaçağ İslâm dünyasının son büyük coğrafyacısı diye kabul eder (a.g.e., s. 74, 186).

XVI. yüzyıldan itibaren *Takvîmü'l-büldân* Avrupa'da şarkiyatçıların ilgisini çekmiştir. Fransız şarkiyatçısı Guillaume (Wilhelm) Postel bu eserden bahsetmiş, Alman şarkiyatçısı Wilhelm Schickardt eser üzerinde bazı çalışmalar yapmış, İngiliz şarkiyatçısı John Greaves, Hârizm ve Mâverâ-ünnehir kısımlarını yayımlamıştır (London

1650). Johann Bernhard Koehler, Suriye kısmını neşre hazırlayıp Latince'ye tercüme etmiş, bu çalışma Johann Jacob Reiske'nin Ebü'l-Fidâ hakkındaki yazısıyla birlikte neşredilmiş (Leipzig 1766, 1786), Demetrios Alexandrides eserin Hârizm, Mâverâünnehir, Arap yarımadası, Mısır vb. kısımlarını Grekçe çevirisiyle birlikte yayımlamıştır (Vienna 1807). Eserin daha başka kısmı tercüme ve neşirleri de yapılmıştır (Brockelmann, *GAL*, II, 57; Sarton, III/1, s. 799; Krachkovsky, I, 394).

Takvîmü'l-büldân ilk defa tam olarak Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane tarafından neşredilmiştir (Paris 1840), bu neşri Fuat Sezgin yeniden yayımlamıştır (Frankfurt 1992). Joseph-Toussaint Reinaud kitabın Suriye bölgesine kadar olan kısmını Fransızca'ya çevirmiş, iki cilt halinde bu yayının (*Géographie d'Aboulfeda*, Paris 1848) ilk cildini Ebü'l-Fidâ'nın hayatı, Ebü'l-Fidâ öncesi İslâm coğrafyacıları ve İslâm coğrafya ekollerine ilişkin çok değerli bir giriş oluşturmuştur. M. Stanislas Guyard, *Takvîmü'l-büldân*'ın Suriye bölgesinden itibaren sonuna kadar olan kısmını Fransızca'ya tercüme etmiş (Paris 1883), çevirinin sonuna J.-T. Reinaud tarafından yayımlanan kısmı da ihtiva edecek şekilde ayrıntılı bir indeks ilâve edilmiştir. Fuat Sezgin J.-T. Reinaud ve M. S. Guyard'ın adı geçen çalışmalarını bir araya getirerek iki cilt halinde yeniden yayımlamıştır (*Géographie d'Aboulfeda*, Frankfurt 1985). Eser Abdülmuhammed Âyetî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir (Tahran 1349/1970).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. J.-T. Reinaud – M. G. de Slane), Paris 1840; *Keşfü'z-zunûn*, I, 468-469; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 217-220; Brockelmann, *GAL*, II, 56-57; *Suppl.*, II, 44; a.mlf., "Ebülfidâ", *İA*, IV, 78; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 794, 797, 799; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edeblî-coğrafyîyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 230, 390, 392-395; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihün*, Beyrut 1993, IV, 41-42; Sayyid Maqbul Ahmad, *A History of Arab-Islamic Geography (9th-16th Century A. D.)*, Amman 1416/1995, s. 74, 110, 116, 140, 166, 186, 195-197, 233, 237, 276; a.mlf., "Coğrafya", *DİA*, VIII, 59; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 180; Fuâd Kindî, *Edebü'r-rihle fi't-türâşi'l-Arabî*, Kahire 1423/2002, s. 478-481; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahâletü'l-müslimün*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-Arabî), s. 199-200, 205-207; M. Kâmil Ayâd, "Ebü'l-Fidâ: el-Melikü'l-'al-lâme", *MMLADm.*, L (1975), s. 53-57; H. A. R. Gibb, "Abu'l-Fidâ", *EL²* (İng.), I, 119; Mahmut Kaya, "Sipâhîzâde Mehmed", a.e., XXXVII, 258-259.

TAKVİMÜ'İ-EDİLLE

(تقويم الأداة)

Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin
(ö. 430/1039)

fıkıh usulüne dair eseri.

Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fuşûl fi'l-uşûl*'ünden (*Uşûlü'l-fıkh*) sonra Hanefî fıkıh usulünün günümüze ulaşan en eski eseridir. Kaynaklarda geçen Cessâs öncesine ait usul eserleri zamanımızda kadar gelmediği gibi bunlara yapılan atıfların sonraki Hanefî fıkıh usulüne katkısı sınırlı olmuştur. Meselâ İsâ b. Ebân'a (ö. 221/836) yapılan atıflar, fıkıh usulünün ikinci delili sayılan sünnet konusu dışında sistematik bir nitelik arz etmemekte, bu konu dışında bir başka eski müellife yapılan düzenli atıflara rastlanmamaktadır (Bedir, *Islamic Law and Society*, IX/3 [2002], s. 285-311). Dolayısıyla bu iki çalışmanın Hanefî fıkıh usulünün kurucu metinleri olduğu kabul edilebilir. Cessâs'ın özellikle itikadî anlayışı etrafında bazı kuşular bulunduğu, günümüze eksik ulaşan eserinin sistematik biçimde düzenlenmediği ve kelâmcı yöntemine daha yakın bulunduğu göz önüne alındığında onun bu konudaki katkısının dolaylı olduğunu ve Debûsî'nin klasik Hanefî usul teorisinin gerçek kurucusu sayılması gerektiğini söylemek mümkündür. Nitekim İbn Haldûn, Şâfîî'den sonra fıkıh usulü ilmine Hanefî âlimlerinin büyük katkısından söz ederken Debûsî'nin kıyas teorisini geliştirerek fıkıh usulü ilminin olgunlaşmasını sağladığına dikkat çeker ve onun eserinin Hanefî (fukaha) yöntemine göre yazılmış usul kitaplarının en güzellerinden olduğunu söyler (*Muqaddime*, s. 576, 577). Debûsî'nin rolünün önemli bir göstergesi de Hanefî usul kitaplarının başında gelen Serahsî'nin *Uşûl*'ü ile Pezdevî'nin *Kenzü'l-vuşûl*'ünün Debûsî öncülüğünde gelişen Buhara Hanefî okuluna ait eserler olması ve bunların *Takvîmü'l-edille*'yi gerek şekil gerekse muhteva açısından takip etmesidir (Bedir, *Early Development*, özellikle I. Bölüm). Ancak özellikle usul sistematizmasının belirlenmesi açısından *Takvîmü'l-edille* öncü konumunda bulunmakla birlikte ikisi arasında yapılan karşılaştırmalı metin tahlili Debûsî'nin muhtemelen hocası Ebû Ca'fer el-Üsrüşenî aracılığıyla haberdar olduğu Cessâs'ın *el-Fuşûl fi'l-uşûl*'ünden etkilendiğini ve genel çerçevesi itibarıyla büyük ölçüde onu izlediğini göstermektedir.

Debûsî'nin uzun dönemde görülen esas etkisi, İbn Haldûn'un fukaha yöntemi adı-